

Kształtowanie się tożsamości a sposób rozważania dylematów społeczno-moralnych przez młodzież

DOROTA CZYŻOWSKA

Instytut Psychologii
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

STRESZCZENIE

Adolescencja uznawana jest za okres szczególnie ważny w rozwoju człowieka. Na okres ten, zgodnie z koncepcją Eriksona (1997), przypada piąte stadium rozwoju psychospołecznego, dla którego centralnym pojęciem jest kryzys tożsamości. W tym stadium jednostka przyjmuje określoną ideologię i wartości etyczne, tworzy się jej światopogląd i ustala hierarchia wartości. Cnotą, jaką może osiągnąć młody człowiek, pozytywnie rozwiązując kryzys tego stadium i odnajdując odpowiedź na pytania „kim jestem”, „jakie jest moje miejsce w świecie”, jest wierność wartościom, przyjętym zasadom i normom.

W artykule przedstawione zostaną wyniki badań, których celem jest dotarcie do sposobów rozwiązywania dylematów społeczno-moralnych przez młodzież. Interesuje nas, jaką perspektywę społeczno-moralną przyjmują młodzi ludzie, rozważając problemy społeczno-moralne, jakie zachodzą w tym zakresie zmiany w okresie adolescencji, oraz czy istnieje związek między przyjętym stylem tożsamości a perspektywą, z jakiej jednostka rozważa dylematy moralne, poszukując ich rozwiązania. Do określania stylu tożsamości służy Kwestionariusz Stylów Tożsamości autorstwa Berzonsky'ego, a do oceny poziomu rozwoju rozumowania społeczno-moralnego w prowadzonych badaniach użyto Testu Rozumienia Problemów Resta.

Analiza uzyskanych wyników wskazuje na istnienie istotnych różnic w sposobie rozważania i rozwiązywania dylematów społeczno-moralnych między młodszymi i starszymi adolescenta-

mi. Młodzi stojący u progu dorosłości wykazują się większą moralną dojrzałością aniżeli dora-stający. Opierając się na przeprowadzonych badaniach, możemy mówić o związku między stylem normatywnym a przedkonwencjonalnym i konwencjonalnym poziomem rozwoju moralnego. Są podstawy, aby przypuszczać, iż dyfuzyjno-unikający styl tożsamości nie sprzyja osiągnięciu najbardziej dojrzałych form rozumowania moralnego. Uzyskane wyniki nie pozwalają mówić o związku między informacyjnym stylem tożsamości a stadiami pokonwencjonalnymi i dojrzałą moralnością.

WPROWADZENIE

W myśleniu na temat rozwoju moralnego młodzieży, zarówno w opinii badaczy, jak i powszechnym przekonaniu społecznym, funkcjonują dwa sprzeczne wobec siebie sposoby widzenia tego zjawiska. Z jednej strony obwieszcza się moralny upadek młodego pokolenia, przedstawiając młodych jako szargających autorytety, indywidualistów i egoistów pozbawionych szacunku dla tradycyjnych wartości. Z drugiej strony wskazuje się na ogromne zaangażowanie młodych ludzi w realizację pewnych ideałów i wartości, podkreślając przy tym, że w okresie adolescencji następuje internalizacja norm moralnych, a jednostki odczuwają silną presję wewnętrzną do postępowania zgodnie z własnymi przekonaniem.

Kohlberg (Colby, Kohlberg, 1987; Kohlberg, 1984) w swojej teorii rozwoju społeczno-moralnego zwracał uwagę, że w okresie adolescencji zwiększa się zdolność do decen-

tracji i osoby mają możliwość przyjmowania bardziej dojrzałej perspektywy społeczno-moralnej. Jak pokazują badania, w których do oceny poziomu rozwoju społeczno-moralnego stosowana była metoda Kohlbergowska, adolescenci osiągają konwencjonalny poziom rozumowania moralnego. Z badań Kohlberga (Colby, Kohlberg, 1987) wynika, że stadium 3, któremu odpowiada perspektywa jednostki pozostającej w związkach z innymi osobami, osiągają osoby dopiero w późnej adolescencji i dla wielu ten poziom jest ich ostatecznym pułapem rozwoju.

W badaniach polskich, w których do oceny poziomu rozwoju społeczno-moralnego wykorzystano metodę Kohlbergowską, w grupie 15- i 20-latków dominowało rozumowanie na poziomie stadium przejściowego 3/4. Warto zauważyć, iż stadium to dominowało również w całej grupie 291 osób badanych w wieku od 15 do 80 lat (Czyżowska, 1991; Czyżowska, Niemczyński, Kmieć, 1993), co mogłoby stanowić potwierdzenie tego, co zauważył już Kohlberg, że osiągnięty przez adolescentów poziom rozwoju jest w wielu przypadkach jego szczytem.

Eisenberg (Eisenberg-Berg, 1979), która stworzyła własną teorię rozwoju rozumowania prospołecznego, twierdzi, że większość zmian, jakie zachodzą w tym rozwoju, ma miejsce jeszcze przed okresem adolescencji. Początkowy hedonizm charakterystyczny dla małych dzieci zanika już w szkole podstawowej, kiedy dzieci zaczynają przejawiać troskę o dobro innych. Wraz z wiekiem wzrasta liczba zachowań empatycznych i dbałość o inne osoby. W adolescencji utrwała się myślenie w kategoriach zinternalizowanych norm moralnych. Postępowanie zgodnie z wewnętrznymi przekonaniem i własną hierarchią wartości jest źródłem samonagradzających uczuć (duma z zachowania zgodnego z wyznawanymi ideałami, radość, satysfakcja). Zdolność do rozumowania moralnego na wyższych poziomach nie oznacza, iż młodzi ludzie nie używają sposobów myślenia charakterystycznych dla poziomów niższych. Badania longitudinalne prowadzone przez Eisenberg (1990; 1998) dały dość zaskakujący rezultat. Okazało się bowiem, że młodzież ponownie posługuje się mniej dojrzałym roz-

wojowo poziomem myślenia, określanym przez autorkę hedonistycznym, zwłaszcza w takich sytuacjach, w których musi się liczyć z dużymi kosztami własnymi poniesionymi na rzecz innych osób.

Gilligan (1982), autorka koncepcji różnic w rozumowaniu moralnym związanych z płcią, zwróciła uwagę na różnice w ujmowaniu relacji społecznych między kobietami i mężczyznami. Stwierdza ona, że chłopcy i mężczyźni bardziej skoncentrowani są na prawie i regułach, którymi powinny kierować się autonomiczne jednostki, podczas gdy dziewczęta i kobiety skupiają się na trosce o innych, minimalizacji krzywd i odpowiedzialności za inne osoby. Dokonując tego rozróżnienia, wyodrębniła ona dwie podstawowe orientacje w myśleniu moralnym – orientację na prawo i sprawiedliwość (tzw. męska orientacja) oraz orientację na troskę i odpowiedzialność (tzw. orientacja kobieca). W badaniach dotyczących adolescentów Gilligan stwierdziła, że zarówno chłopcy, jak i dziewczęta posługują się obiema orientacjami, ale dziewczęta nieco częściej wybierają orientację troski i odpowiedzialności. Coraz częściej zwraca się uwagę, że wybór orientacji zależy bardziej od czynników sytuacyjnych aniżeli płci. Zdaniem Smetany, Killena i Turie-la (1991), zarówno chłopcy, jak i dziewczęta posługują się taką orientacją, której znaczenie zawarte jest w wymaganiach sytuacji, czyli jeśli najważniejszym elementem sytuacji są związki interpersonalne, odwołują się do orientacji troski i odpowiedzialności, rozważając tę sytuację i poszukując rozwiązania zawartego w niej dylematu.

ADOLESCENCJA CZASEM POSZUKIWANIA WŁASNEJ TOŻSAMOŚCI

Zdaniem Eriksona (1980), dorastanie to najtrudniejszy etap w całym życiu człowieka.

Na okres ten zgodnie z koncepcją Eriksona (1997) przypada 5 stadium rozwoju psychospołecznego, dla którego centralnym pojęciem jest kryzys tożsamości. To czas, kiedy młody człowiek poszukuje swego miejsca w świecie i odpowiedzi na pytanie „kim jestem?”. W tym

też czasie młody człowiek powinien niezależnie się od świata dorosłych, zdobywając się na wybór fundamentalnych wartości i samodzielne kształtowanie etyki. Cnotą, jaką może zdobyć jednostka, pozytywnie rozwiązując kryzys tego stadium i osiągając zintegrowaną tożsamość, jest wierność wartościom, przyjętym zasadom i normom. Erikson (1968), zwracając uwagę na związek między kształtowaniem się tożsamości jednostki i jej rozwojem moralnym, wyróżnia trzy formy etosu – moralny, ideologiczny i etyczny, które pojawiają się kolejno wraz z rozwojem. Na poziomie stadium 3 (stadium „inicjatywy”) pojawia się etos moralny, który opiera się na sieci zakazów. Dla Eriksona uczenie się przez dziecko bycia moralnym oznacza przede wszystkim internalizowanie zakazów osób znaczących. Etos moralny wyznacza sposób doświadczania świata zdominowany przez zakazy. Młodość to czas, który z punktu widzenia poznawczego i emocjonalnego wydaje się najbardziej dostosowany do promowania nowych perspektyw ideologicznych. Etos ideologiczny to sieć uzasadnień tworzących nie tyle logiczny, ile ideologiczny obraz świata pozwalający jednostce na pełne zaangażowanie zgodne z jej przeświadczeniami. Dopiero w wieku dorosłym, zdaniem Eriksona, pojawia się potencjalna zdolność do rozwijania harmonijnego poczucia etycznego. Postawa etyczna w tym okresie odwołuje się do uniwersalnego sensu uznawanych wartości.

W pracach Eriksona (1968) odnaleźć możemy rozważania dotyczące typów integracji *ego*, które w istotny sposób związane są z tożsamością człowieka i jego psychospołecznym funkcjonowaniem. Autor mówi o trzech typach integracji *ego*:

1) typ integracji całościowej, która dokonywana jest na zasadzie współlistnienia odmiennych elementów i funkcji;

2) typ integracji totalnej, która przypomina całość o silnych i sztywnych granicach, z tendencją do zamykania się i wykluczania elementów odmiennych;

3) typ integracji rozproszonej i pomieszanej, związany z niestabilnością zachowania, dużym uzależnieniem od otoczenia i brakiem poczucia pewności siebie.

Berzonsky (1989), nawiązując do teorii Eriksona, proponuje własną koncepcję rozwoju tożsamości i postuluje wyróżnienie trzech stylów tożsamości. Styl tożsamości prezentuje strategię rozwiązywania problemów i wskazuje na rodzaje mechanizmów zaradczych (*coping mechanism*) stosowanych przez jednostkę. Za-proponowana przez Berzonsky'ego klasyfikacja stylów tożsamości opiera się na stosowanych przez jednostkę metodach radzenia sobie z codziennymi sytuacjami.

Style tożsamości oznaczają zatem sposoby podchodzenia przez jednostkę do procesu podejmowania decyzji, szczególnie dotyczy to decyzji mających zasadnicze znaczenie dla jej osobistej tożsamości i drogi życiowej. Berzonsky (1990) *explicitie* twierdzi, że wszystkie psychicznie zdrowe jednostki powinny być zdolne do wykorzystywania któregoś z trzech wyróżnionych przez niego stylów tożsamości. Uważa on, że jednostki aktywnie próbują wybrać spośród trzech możliwych stylów tożsamości: informacyjnego, normatywnego i dyfuzyjno-unikającego, ten, który najbardziej wydaje się im odpowiadać. Styl tożsamości przyjęty przez jednostkę zdaje się stabilny i względnie odporny na zmiany (Berzonsky, 1993a).

Za najbardziej adaptacyjny styl tożsamości uznaje się styl informacyjny. Osoby używające tego stylu charakteryzuje krytycyzm w odniesieniu do siebie, autorefleksja oraz aktywne poszukiwanie i wartościowanie istotnych dla jednostki informacji. Styl ten wiąże się z aktywną eksploracją (Schwartz, 2001), elastycznym zaangażowaniem (Berzonsky, Neimeyer, 1994), wewnętrznym poczuciem kontroli (Berzonsky, 1989) i wysokim poczuciem własnej wartości (Nurmi, Berzonsky, Tammi, Kinney, 1997). Badania wskazują ponadto, że ten styl tożsamości wiąże się ze strategiami radzenia sobie skoncentrowanymi na problemie, z wysoką potrzebą poznania i otwartością na nowe idee, wartości i działania (Berzonsky, 1990; Berzonsky, Sullivan, 1992).

Styl normatywny opiera się na naśladowaniu i konformizmie. Osoby o stylu normatywnym charakteryzuje zamknięty umysł (Berzonsky, 1993b), sztywne i dogmatyczne zaangażowanie, stabilna koncepcja „ja” (Nurmi i inni,

1997) i tłumienie eksploracji. Kiedy jednostka normatywna ma podjąć ważną decyzję, konsultuje ją z autorytetami i osobami znaczącymi, przy czym bardzo często są to te same autorytety i osoby znaczące, na których standardach jednostka oparła się, tworząc własną koncepcję „ja”. Osoby używające stylu normatywnego niechętnie przyjmują informacje będące w konflikcie z ich koncepcją „ja” i opierają się zmianie tak długo, jak to możliwe.

Styl dyfuzyjno-unikający symbolizuje zwłokę i wymijające działanie. Jednostka wybierająca ten styl żyje z chwili na chwilę, a jej strategię zaradcze oparte są na emocjach (Berzonsky, 1992). Styl ten powiązany jest z niskim poziomem zobowiązania (Berzonsky, 1993b; Berzonsky, Neimeyer, 1994), jak również niskim poczuciem własnej wartości i niestabilną koncepcją „ja” (Nurmi i inni, 1997). Jednostki dyfuzyjno-unikające ogólnie przywiązują niewielką wagę do przyszłości czy długoterminowych konsekwencji swoich wyborów. Mają tendencję do niezajmowania zdecydowanego stanowiska, a podejmowane przez nich decyzje zazwyczaj wymuszone są przez okoliczności zewnętrzne (Berzonsky, 1993; Schwartz i inni, 1998). Dyfuzyjno-unikające osoby angażują się wprawdzie w pewne formy eksploracji, ale jest ona nieorganizowana i przypadkowa.

Charakteryzując style tożsamości, Berzonsky używa również pojęcia „zaangażowanie”, przez które rozumie on różnice w sile czy klarowności standardów posiadanych przez jednostkę, celów i przekonań. Zaangażowanie określa sens stawianych sobie przez jednostkę celów, nadaje kierunek działaniu i może służyć jako punkt odniesienia dla monitorowania i regulowania czynności.

PROBLEM

Zarówno badacze zajmujący się rozwojem tożsamości, jak i ci zajmujący się rozwojem myślenia społeczno-moralnego zwracają uwagę, iż okres adolescencji jest czasem istotnych i znaczących zmian rozwojowych. Już Erikson zwracał uwagę na związek między kształtowaniem się tożsamości jednostki i jej rozwojem moralnym, co znalazło potwierdzenie w późniejszych ba-

daniach empirycznych. Badania te wskazały na związek między osiągnięciem tożsamości, gdzie statusy tożsamości określane były na podstawie koncepcji Marcii (1987), który rozwijał myśl Eriksona w zakresie kształtowania się tożsamości jednostki, a poziomem rozumowania moralnego (Rowe, Marcia, 1980). Stwierdzono, iż pokonwencjonalny poziom rozumowania moralnego pojawiał się znacznie częściej u osób o osiągniętej tożsamości niż w przypadku osób o jakimkolwiek innym statusie tożsamości.

Również Habermas zwraca uwagę na istniejącą, jego zdaniem, analogię między etosami Eriksona a poziomami rozwoju moralnego wyróżnionymi przez Kohlberga. I tak etosowi moralnemu odpowiadałby poziom przedkonwencjonalny, etosowi ideologicznemu poziom konwencjonalny, a etosowi etycznemu poziom pokonwencjonalny.

Przystępując do badań, których celem było stwierdzenie, czy w okresie adolescencji zachodzą istotne zmiany w zakresie sposobu rozwiązywania dylematów społeczno-moralnych, postanowiłam spojrzeć na rozwój rozumowania moralnego w kontekście rozwoju tożsamości jednostki. Odnosząc się do koncepcji Berzonsky'ego, uznałam, że jeśli styl tożsamości określa sposób podejmowania ważnych życiowych decyzji, to można oczekiwać, że przyjęcie określonego stylu tożsamości będzie miało znaczenie dla rozważania dylematów społeczno-moralnych i podejmowania decyzji moralnych. Stawiam zatem pytanie o związek między wyróżnionymi przez Berzonsky'ego stylami tożsamości a poziomem rozwoju rozumowania moralnego. Analiza strategii podejmowania decyzji związanych z poszczególnymi stylami tożsamości oraz charakterystyki stadiów rozumowania moralnego wyróżnionych przez Kohlberga pozwala przypuszczać, że nie tylko istnieje między nimi związek, ale że określony styl tożsamości stwarza większe lub mniejsze możliwości w zakresie rozwoju rozumowania moralnego. Wydaje się, iż styl informacyjny, który wiąże się z otwartością na nowe informacje, silną eksploracją i elastycznym zaangażowaniem, daje większe szanse rozwoju moralnego, sprzyjając przechodzeniu w kierunku stadiów pokonwencjonalnych, aniżeli styl nor-

matywny oparty na konformizmie i autorytecie. Styl normatywny sprzyjałby raczej konwencjonalnemu poziomowi rozumowania moralnego, nie dając możliwości osiągnięcia najbardziej dojrzałych form rozumowania, podobnie jak styl dyfuzyjno-unikający, który również zdaje się nie sprzyjać rozwojowi moralnemu.

W prowadzonych badaniach interesują mnie dwie kwestie. Po pierwsze, czy w okresie adolescencji zachodzą istotne zmiany w zakresie rozumowania moralnego, a także czy istnieje związek między stylami tożsamości a poziomem rozwoju społeczno-moralnego. Dodatkowo pragnę zbadać, czy istnieją różnice w rozwoju rozumowania społeczno-moralnego między dziewczętami i chłopcami.

OSOBY BADANE

Jakkolwiek nie ma jasno i jednoznacznie określonych granic wiekowych adolescencji, to badacze najczęściej przyjmują, że jest to okres między 10. a 20. rokiem życia. Zgodnie ze stosowanym przez niektórych badaczy podziałem w okresie tym wyróżnić możemy dwie fazy: wczesną, trwającą do około 15.–16. roku życia (zwaną okresem dojrzewania), i późną (określaną jako wiek młodzieńczy), trwającą do około 20. roku życia (Debesse, 1982; Żebrowska, 1986; Obuchowska, 2000).

W badaniu wzięły udział 124 osoby w wieku 15 lat i 102 osoby 20-letnie, w sumie 226 osób. Wszyscy badani 15-latkowie to uczniowie jednego z krakowskich gimnazjów, a 20-latkowie to studenci pierwszego roku uczelni krakowskich.

W grupie uczniów 62% stanowiły dziewczęta, a 38% chłopcy. Wśród studentów 55% badanych stanowiły kobiety, a 45% mężczyźni.

METODY

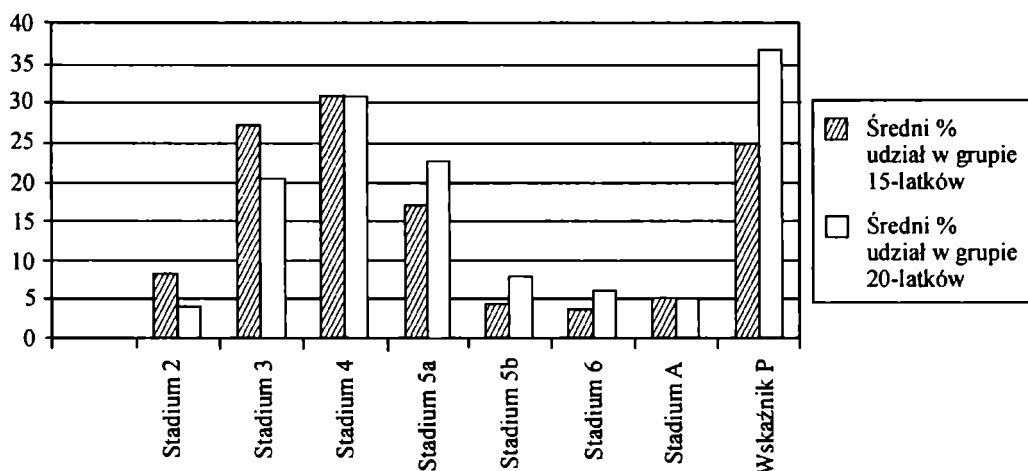
Do badania stylów tożsamości użyłam Kwestionariusza Stylów Tożsamości (*Identity Style Inventory*) w opracowaniu Berzonsky'ego i polskiej adaptacji A. Senejko, a do badania poziomu rozumowania moralnego Testu Rozumienia Problemów (*Defining Issues Test*) Resta w adaptacji A. Niemczyńskiego i T. Stawarz.

Kwestionariusz Stylów Tożsamości zawiera 40 twierdzeń, a osoba badana ocenia na skali szacunkowej, w jakiej mierze dotyczą jej poszczególne twierdzenia. Kwestionariusz pozwala określić, jaki styl tożsamości dominuje u osoby badanej, oraz ustalić jej poziom zaangażowania.

Test Rozumienia Problemów, będący modyfikacją Kohlberga metody badania rozumowania moralnego, zawiera sześć dylematów moralnych. Pod każdym z nich znajdują się twierdzenia, do których osoba badana ma się ustosunkować, zaznaczając, jakie znaczenie przy podejmowaniu decyzji moralnej ma dana kwestia, a następnie wybrać cztery najważniejsze kwestie i uporządkować je według stopnia ważności. Technika DIT pozwala na policzenie „profilu moralnego” dla każdej badanej osoby. Profil moralny to procentowy udział wyborów badanej osoby pochodzących z odpowiednich stadiów rozwoju moralnego. Dla każdej badanej osoby możemy również policzyć wskaźnik rozwoju moralnego, tzw. wskaźnik P, który jest liczbową lub procentową sumą ważonych rang wyborów pochodzących ze stadium 5 i 6. Wskaźnik ten określa względne znaczenie, jakie jednostka przypisuje pokonwencjonalnym kwestiom moralnym, rozważając dylemat moralny i podejmując moralną decyzję. Rest dokonuje rozróżnienia w ramach stadium 5 na podstadium 5a, które charakteryzuje jako nacisk na orientację społeczną, oraz podstadium 5b, dla którego charakterystyczne jest przekonanie o istnieniu niezbywalnych, podstawowych praw człowieka, które powinny być przestrzegane zawsze i wszędzie. Ponadto technika DIT pozwala na ocenę podstadium A określanego jako orientacja antyinstytucjonalna (*anti-establishment*). Stadium to wyraża krytycyzm wobec istniejącego porządku społecznego i społecznych instytucji, a pojawia się, zdaniem Resta, w momencie przechodzenia z poziomu konwencjonalnego do poziomu pokonwencjonalnego rozwoju moralnego.

WYNIKI

Analizując wykres 1 oraz dane zawarte w tabeli 1, a dotyczące wyników uzyskanych przez badanych 15- i 20-latków w Teście Rozumienia

Rysunek 1. Profile rozumowania moralnego 15- i 20-latków

Problemów, stwierdzamy, że istnieją istotne różnice w uzyskanych przez nich profilach moralnych.

Analiza danych dotyczących poszczególnych stadiów rozwoju rozumowania moralnego pozwala stwierdzić, że jakkolwiek w obu grupach badanych dominuje stadium 4, to młodsi adolescenti istotnie częściej używają rozumowania odpowiadającego stadium 2 ($t = 5,8787$, $p = 0,0000$) i stadium 3 ($t = 6,029$,

$p = 0,0000$), podczas gdy w rozumowaniu moralnym starszych adolescentów częściej aniżeli w przypadku młodszych obecne są stadia pokonwencjonalne (stadium 5a – $t = 4,730$, $p = 0,0000$, 5b – $t = 6,046$, $p = 0,0000$ oraz stadium 6 – $t = 4,5447$, $p = 0,0000$). Odnotowano również istotną różnicę w wartości wskaźnika P ($t = 7,571$, $p = 0,0000$), który bywa interpretowany jako wskaźnik dojrzałości moralnej, co pozwala mówić, że starsi adolescenti prezentują

Tabela 1. Różnice w profilach rozwoju moralnego między 15- i 20-latkami

Stadium	Średni % udział w myśleniu 15-latków	Średni % udział w myśleniu 20-latków	Istotność różnic
Stadium 2	8,17	4,19	$t = 5,879^*$ $p = 0,000$
Stadium 3	27,17	20,4	$t = 6,029$ $p = 0,000$
Stadium 4	30,88	30,9	$t = -0,011$ $p = 0,991$
Stadium 5a	16,92	22,64	$t = -4,730$ $p = 0,000$
Stadium 5b	4,25	7,86	$t = -6,046$ $p = 0,000$
Stadium 6	3,56	6,01	$t = -4,545$ $p = 0,000$
Stadium A	5,21	4,82	$t = 0,685$ $p = 0,494$
Wskaźnik P	24,77	36,55	$t = -7,571$ $p = 0,000$

* Czcionką pogrubioną podane są wartości istotne statystycznie

ogólnie wyższy poziom rozwoju rozumowania moralnego i charakteryzują się większą dojrzałością moralną.

W grupie 15-latków nie stwierdzono istotnych różnic w poziomie rozumowania moralnego między dziewczętami i chłopcami (tabela 2). Różnice takie odnotowano natomiast wśród studentów. Badane studentki częściej aniżeli studenci odwoływały się do uniwersalnych wartości i niezbywalnych praw człowieka (stadium 5b; $t = 2,2053$, $p = 0,029$) i wykazywały się większą dojrzałością moralną (wskaźnik P; $t = 2,3575$, $p = 0,020$) (tabela 3).

Analizując dane dotyczące poziomu rozumowania społeczno-moralnego i stylów tożsamości dla wszystkich 226 badanych osób (tabela 4), stwierdzamy istnienie pozytywnej korelacji między stylem normatywnym a stadium 4 rozumowania moralnego ($r = 0,28$) i negatywną istotną korelację między stylem

normatywnym a stadium 5a ($r = -0,20$), stylem informacyjnym a stadium 3 ($r = -0,19$) oraz stylem dyfuzyjno-unikającym a stadium 5a ($r = -0,13$). Styl normatywny oraz styl dyfuzyjno-unikający wykazują również ujemną korelację ze wskaźnikiem dojrzałości moralnej P ($r = -0,21$ i $r = -0,18$).

Dokonując oddzielnej analizy dla każdej grupy wiekowej, stwierdzamy, że w grupie 15-latków (tabela 5) istnieje dodatnia korelacja między stylem normatywnym i stadium 4 ($r = 0,28$) oraz ujemna korelacja między stylem normatywnym i stadium 5a ($r = -0,20$).

W grupie 20-latków (tabela 6) stwierdzamy pozytywną korelację między stylem normatywnym a stadium 2 ($r = 0,24$) i 4 ($r = 0,28$) oraz negatywną korelację między tym stylem tożsamości a stadium 5a ($r = -0,26$) i 5b ($r = -0,24$) oraz wskaźnikiem dojrzałości moralnej P ($r = -0,34$).

Tabela 2. Różnice w profilach rozwoju moralnego 15-letnich dziewcząt i chłopców

Stadium	Średni % udział w myśleniu dziewcząt	Średni % udział w myśleniu chłopców	Istotność różnic
Stadium 2	8,30	7,98	$t = 0,298$ $p = 0,766$
Stadium 3	27,06	27,37	$t = -0,197$ $p = 0,844$
Stadium 4	31,23	30,32	$t = 0,543$ $p = 0,588$
Stadium 5a	16,76	17,19	$t = -0,288$ $p = 0,774$
Stadium 5b	4,693	3,549	$t = 1,665$ $p = 0,098$
Stadium 6	3,40	3,83	$t = -0,696$ $p = 0,488$
Stadium A	5,04	5,50	$t = -0,549$ $p = 0,584$
Wskaźnik P	24,86	24,61	$t = 0,144$ $p = 0,886$

Tabela 3. Różnice w profilach rozwoju moralnego 20-letnich kobiet i mężczyzn

Stadium	Średni % udział w grupie kobiet	Średni % udział w grupie mężczyzn	Istotność różnic
Stadium 2	4,11	4,31	$t = -0,256$ $p = 0,798$
Stadium 3	18,98	22,13	$t = -1,944$ $p = 0,055$
Stadium 4	29,91	32,10	$t = -0,975$ $p = 0,332$
Stadium 5a	23,69	21,37	$t = 1,161$ $p = 0,248$
Stadium 5b	8,64	6,63	$t = 2,205$ $p = 0,030$
Stadium 6	6,78	5,07	$t = 1,838$ $p = 0,069$
Stadium A	4,94	4,68	$t = 0,339$ $p = 0,735$
Wskaźnik P	39,41	33,08	$t = 2,358$ $p = 0,020$

Tabela 4. Związek między stylem tożsamości a poziomem rozumowania moralnego

Stadium	Styl inf.	Styl nor.	Styl dyf.	Zaangaż.
Stadium 2	-0,08	-0,01	0,05	-0,04
Stadium 3	-0,19*	-0,07	0,03	-0,15
Stadium 4	0,07	0,28	0,09	0,10
Stadium 5a	0,05	-0,20	-0,13	-0,02
Stadium 5b	0,12	-0,10	-0,13	0,09
Stadium 6	0,10	-0,07	-0,13	0,07
Stadium A	-0,06	0,02	0,08	0,01
Wskaźnik P	0,11	-0,21	-0,18	0,04

N = 226 $p < 0,05$

* Czcionką pogrubioną podane są wartości statystycznie istotne

Tabela 5. Związek między stylem tożsamości a poziomem rozumowania moralnego w grupie 15-latków

Stadium	Styl inf.	Styl nor.	Styl. dyf.	Zaangaż.
Stadium 2	-0,03	-0,13	0,00	-0,00
Stadium 3	-0,10	-0,07	-0,01	-0,09
Stadium 4	0,17	0,28	0,08	0,08
Stadium 5a	-0,02	-0,20	-0,06	-0,11
Stadium 5b	0,02	-0,01	-0,16	0,04
Stadium 6	-0,10	0,00	-0,10	0,06
Stadium A	-0,04	-0,02	0,03	0,09
Wskaźnik P	-0,04	-0,17	-0,15	-0,06

N = 124 $p < 0,05$

Tabela 6. Związek między stylem tożsamości a poziomem rozumowania moralnego w grupie 20-latków

Stadium	Styl inf.	Styl. nor.	Styl dyf.	Zaangaż.
Stadium 2	0,09	0,24	-0,03	0,12
Stadium 3	-0,12	-0,03	-0,04	-0,05
Stadium 4	-0,02	0,28	0,11	0,11
Stadium 5a	-0,04	-0,26	-0,14	-0,07
Stadium 5b	0,05	-0,24	0,01	-0,02
Stadium 6	0,15	-0,17	-0,08	-0,04
Stadium A	-0,07	0,06	0,15	-0,06
Wskaźnik P	0,04	-0,34	-0,13	-0,08

N = 102 $p < 0,05$

DYSKUSJA I WNIOSKI

Przystępując do badań, chciałam odpowiedzieć na pytanie, czy w okresie adolescencji następują znaczące zmiany w zakresie rozumowania społeczno-moralnego, czy istnieją różnice w zakresie moralnej dojrzałości związane z płcią oraz czy są podstawy, aby mówić o związku między kształtującym się w tym czasie stylem tożsamości a poziomem rozwoju rozumowania moralnego. Analiza uzyskanych wyników wskazuje na istnienie istotnych różnic w sposobie rozważania i rozwiązywania dylematów społeczno-moralnych między młodszymi i starszymi adolescentami. W rozumowaniu moralnym starszych adolescentów istotnie rzadziej niż u dorastających pojawiają się sądy wskazujące na instrumentalny egoizm i prostą wymianę (stadium 2) oraz orientację na wzajemne porozumienie (stadium 3), natomiast wyraźnie częściej aniżeli w przypadku młodszych adolescentów pojawia się orientacja na umowę i zgodę społeczną (stadium 5), a także orientacja na uniwersalne zasady etyczne (stadium 6). Młodzi stojący u progu dorosłości wykazują się większą moralną dojrzałością aniżeli dorastający, czego potwierdzeniem są istotne statystycznie różnice w poziomie wskaźnika P traktowanego jako wskaźnik rozumowania pokonwencjonalnego. Dająca się zauważyć tendencja rozwojowa w zakresie sposobu rozwiązywania dylematów społeczno-moralnych jest zgodna zarówno z charakterystykami okresu adolescencji przedstawionymi przez Eriksona,

jak i poznawczo-rozwojowymi teoriami rozwoju moralnego. Erikson (1997) uważał, że w tym czasie młody człowiek powinien uniezależnić się od świata ludzi dorosłych, dokonując wyboru fundamentalnych wartości i odchodząc od moralności, którą przejął od innych, do etyki przez niego samego kształtowanej. Podobnie Kohlberg (1984) wskazywał, iż adolescencja to czas stopniowej internalizacji zasad i norm moralnych, poszerzania się perspektywy społeczno-moralnej i osiągania coraz większej moralnej dojrzałości.

Uzyskane dane wskazują na brak różnic w zakresie rozwoju rozumowania moralnego między dorastającymi dziewczętami i chłopcami oraz na różnice w tym zakresie między młodymi kobietami i mężczyznami. Młode kobiety, rozwiązując moralne dylematy, istotnie częściej aniżeli mężczyźni odwoływały się do moralności intuicyjnego humanizmu, wyrażając przekonanie o istnieniu niepodważalnych praw i wartości, tym samym wykazując się większą moralną dojrzałością, na co wskazują dodatkowo różnice w zakresie wskaźnika P. Można by zastanawiać się, czy odnotowane różnice w poziomie rozumowania moralnego starszych adolescentów świadczą o szybszym tempie rozwoju społeczno-moralnego dziewcząt, czy też sygnalizują istnienie różnic w poziomie rozwoju społeczno-moralnego kobiet i mężczyzn. Za pierwszym sposobem interpretowania uzyskanych danych przemawiałyby wyniki badań, w których stwierdzano istnienie różnic w zakresie rozumowania moralnego w okresie

adolescencji na korzyść dziewcząt i zasadniczo brak takich różnic w okresie dorosłości (Walker, 1984).

Podjmując badania dotyczące rozwoju rozumowania moralnego w okresie adolescencji, postanowiłam spojrzeć na ten rozwój w perspektywie rozwoju tożsamości. Zadałam pytanie o związek między stylem tożsamości a poziomem rozwoju rozumowania społeczno-moralnego. Na podstawie przeprowadzonych badań możemy mówić o związku między stylem normatywnym a przedkonwencjonalnym i konwencjonalnym poziomem rozwoju moralnego. Są podstawy, aby przypuszczać, że styl normatywny szczególnie sprzyja konwencjonalnemu sposobowi rozumowania moralnego, ograniczając przy tym osiąganie poziomu pokonwencjonalnego i większej moralnej dojrzałości. Również styl dyfuzyjno-unikający zdaje się nie sprzyjać osiąganiu wyższych stadiów rozumowania moralnego i bardziej dojrzałej perspektywy społeczno-moralnej. Osoby o stylu normatywnym, które tworząc wizję siebie i podejmując ważne decyzje życiowe, odwołują się do autorytetów i osób znaczących, jak pokazują niniejsze badania, są bardziej skłonne przyjmować społecznie podzielane normy i wartości, a co za tym idzie stosunkowo rzadko wykraczają poza społeczny punkt widzenia i konwencjonalny sposób rozumienia moralności. Osoby o stylu dyfuzyjno-unikającym, z uwagi na brak skłonności do rozważania napotykaných problemów i aktywnego poszukiwania rozwiązań, a także refleksji wokół podjętych działań i ich konsekwencji, również nie osiągają najbardziej dojrzałych form rozumowania moralnego charakterystycznych dla poziomu pokonwencjonalnego.

Uzyskane wyniki nie pozwalają mówić o związku między informacyjnym stylem tożsamości a stadiami pokonwencjonalnymi i moralną dojrzałością. W prowadzonych badaniach odnotowano jedynie ujemną korelację między stylem informacyjnym a stadium 3 rozumowania moralnego. Nie potwierdzono zatem wyników badań wcześniejszych, w których wskazywano, że osoby o tożsamości

osiągniętej, której w typologii Berzonsky'ego odpowiada styl informacyjny, zdecydowanie częściej prezentowały pokonwencjonalny poziom rozwoju moralnego aniżeli osoby o innych statusach tożsamości (Rowe, Marcia, 1980). Otrzymane wyniki są zasadniczo zgodne z wynikami wcześniej prowadzonych badań dotyczących związku między stylami tożsamości a poziomem rozwoju społeczno-moralnego (Czyżowska, 2005). W badaniach wcześniej prowadzonych odnotowano jednak związek między stylem informacyjnym a stadiem 6 rozumowania moralnego, przy czym zależność ta pojawiła się w grupie młodych dorosłych. Można zatem przypuszczać, że styl informacyjny daje większą aniżeli pozostałe style szanse osiągania pokonwencjonalnych stadiów rozwoju moralnego, które nabierają znaczenia dopiero w rozumowaniu moralnym osób dorosłych.

Podsumowując, możemy stwierdzić, że przeprowadzone badania potwierdzają tezę, zgodnie z którą okres adolescencji to czas istotnych zmian w zakresie rozwoju rozumowania moralnego. To czas internalizacji zasad i norm moralnych, a także przyjmowania coraz bardziej dojrzałej perspektywy społeczno-moralnej, dającej możliwość dochodzenia do coraz bardziej sprawiedliwych rozwiązań dylematów moralnych. Są podstawy, aby przypuszczać, że proces rozwoju społeczno-moralnego pozostaje w związku z procesem kształtowania się tożsamości jednostki. Styl tożsamości, który w rozumieniu Berzonsky'ego określa sposób podejmowania decyzji przez jednostkę, wydaje się mieć znaczenie dla rozwoju rozumowania społeczno-moralnego osoby, sposobu rozważania przez nią dylematów moralnych i przyjmowanej moralnej perspektywy. Chcąc stwierdzić, czy określony styl tożsamości sprzyja rozwojowi społeczno-moralnemu lub ogranicza szanse uzyskania pełnej moralnej dojrzałości, należałoby prowadzić badania longitudinalne lub badania, w których podejmowano by próby stymulacji rozwoju społeczno-moralnego osób o różnych stylach tożsamości.

BIBLIOGRAFIA

- Berzonsky M.D. (1989), Identity style: Conceptualization and measurement. *Journal of Adolescent Research*, 4, 267–281.
- Berzonsky M.D. (1990), Self-construction over the lifespan: A process perspective on identity formation [w:] G.J. Neimeyer, R.A. Neimeyer (red.), *Advances in personal construct theory*, vol. 1, 155–186, Greenwich, CT: JAI.
- Berzonsky M.D. (1992), Identity style and coping strategies. *Journal of Personality*, 60, 771–788.
- Berzonsky M.D. (1993a), A constructivist view of identity formation: People as postpositivist self-theorists [w:] J. Kroger (red.), *Discussions on ego identity*, 169–203, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Berzonsky M.D. (1993b), Identity style, gender, and social cognitive reasoning. *Journal of Adolescent Research*, 8, 289–296.
- Berzonsky M.D., Neimeyer G.J. (1994), Ego identity status and personal construct systems. *Journal of Adolescence*, 11, 195–204.
- Berzonsky M., Sullivan C. (1992), Social-cognitive aspects of identity style: Need for cognition, experiential openness, and introspection. *Journal of Adolescent Research*, 7, 140–155.
- Colby A., Kohlberg L. (1987), *The measurement of moral judgement*. New York: Cambridge University Press.
- Czyżowska D. (1991), Uniwersalizm moralny w teorii L. Kohlberga. Interpretacja empiryczna w oparciu o dane zebrane w Polsce. Niepublikowana praca doktorska. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Czyżowska D., Niemczyński A., Kmieć E. (1993), Formy rozumowania moralnego Polaków w świetle danych z badania metodą Kohlberga. *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 2, 51–58.
- Czyżowska D. (2005), Style tożsamości a poziom rozwoju rozumowania moralnego jednostki. *Psychologia Rozwojowa*, t. 10, nr 4, 73–82.
- Debesse M. (1982), *Etapy wychowania*. Warszawa: WSiP.
- Eisenberg N. (1990), Prosocial development during early and mid-adolescence [w:] R. Montemayor, G.R. Adams, T.P. Gullota (red.), *From childhood to adolescence: A transitional period?*, 240–268, Newbury Park, CA: Sage.
- Eisenberg N. (1998), Prosocial development [w:] N. Eisenberg (red.), *Handbook of child psychology*. Vol. 3: *Social, emotional and personality development*, 701–778, New York: Wiley.
- Eisenberg-Berg N. (1979), Development of children's prosocial moral judgment. *Developmental Psychology*, 15, 128–137.
- Erikson E.H. (1968), *Youth and Crisis*. New York–London: W.W. Norton & Company.
- Erikson E.H. (1980), *Identity and the Life Cycle*. New York–London: W.W. Norton & Company.
- Erikson E.H. (1997), *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Rebis.
- Gilligan C. (1982), *In a different voice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kohlberg L. (1984), *Essays on moral development*. Vol. 2: *The psychology of moral development*. San Francisco: Harper and Row.
- Marcia J.E. (1987), The identity status approach to the study of ego identity development [w:] T. Honess, K. Yardley (red.), *Self and Identity. Perspectives Across the Lifespan*. London–New York: Routledge and Kegan Paul.
- Nurmi J.E., Berzonsky M.D., Tammi K., Kinney A. (1997), Identity processing orientation, cognitive strategies, and well being. *International Journal of Behavioural Development*, 21, 555–570.
- Obuchowska I. (2000), Adolescencja [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, 163–201, PWN: Warszawa.
- Rowe I., Marcia J.E. (1980), Ego identity status, formal operations and moral development. *Journal of Youth and Adolescence*, 9, 87–99.
- Schwartz S.J. (2001), The Evolution of Eriksonian and Neo-Eriksonian Identity Theory and Research: A Review and Integration. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1, 7–58.
- Schwartz S.J., Mullis R.L., Dunham R.M. (1998), Effects of authoritative structure in the measurement of identity formation: Individual computer-managed versus group paper-and-pencil testing. *Computers in Human Behavior*, 14, 239–248.

- Smetana J.G., Killen M., Turiel E. (1991), Childrens's reasoning about interpersonal and moral conflicts. *Child Development*, 62, 629–644.
- Walker L.J. (1984), Sex differences in the development of moral reasoning: A critical review. *Child Development*, 55, 677–691.
- Żebrowska M. (red.) (1986), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*. Warszawa: PWN.